

Odbory a lidově demokratický stát v předúnorovém období

Jaroslav Houser

Revoluční odborové hnutí sehrálo významnou roli v předúnorovém období v boji za upevňování a rozšiřování moci dělnické třídy. K objasnění jeho historické úlohy v této době je třeba obrátit zřetel k některým státoprávním otázkám, které byly výrazem vzájemného poměru lidově demokratického státu a odborů a které umožňovaly úspěšný boj s předúnorovou reakcí, na němž se Revoluční odborové hnutí ve velké míře podílelo.

I. Funkce a vzájemný poměr lidově demokratického státu a odborů

Pro vymezení funkcí lidově demokratického státu a odborů v přechodném období je třeba vyjít z leninského učení o třech formách třídního boje: 1. formy hospodářské, 2. formy politické a 3. formy ideologické. Stát i odbory rozvinuly na všech těchto úsecích v předúnorovém období širokou revoluční činnost, která je východiskem pro vymezení jejich společenských funkcí i vzájemného poměru.

Pro posouzení této situace v období socialistické revoluce je třeba zmínit se stručně o funkci revolučních odborů v buržoazní společnosti za panství kapitalismu. Tehdy funkce i poměr rudých odborů ke státu byly určovány třídní podstatou buržoazního státu, jako politické organizace panující buržoazie a třídním charakterem rudých odborů jako hospodářské a sociální organizace dělnické třídy. Těžiště činnosti revolučních odborů spočívalo tehdy na úseku hospodářské formy třídního boje a sice v oblasti ekonomiky spotřeby. Byl to v podstatě boj za každodenní sociální požadavky pracujících (mzdy, pracovní doba, právo na stávkou, bezpečnost práce, dovolená na zotavenou atd.) Do otázek výrobních mohlo revoluční odborové hnutí zasahovat jen ve zcela nepatrné míře a to již z toho důvodu, že pravomoc závodního zastupitelstva zaměstnanců byla v těchto otázkách téměř vyloučena a to jak podle zákona o závodních hornických radách (č. 144/1920 Sb.), tak i podle zákona o závodních výborech (č. 330/1921 Sb.). Rudé odbory na rozdíl od odborů reformistických spojovaly třídní boj hospodářský s bojem politickým a jakékoliv před-

stavy o apolitičnosti odborů, které hlásali předáci reformistických odborů a které vyhovovaly zájmům kapitalistů, zásadně zavrhovaly. Boj na ideologické frontě byl rovněž spjat s hospodářskou a sociální činností rudých odborů. Činnost kulturní, která měla v začátku odborového hnutí u nás význačné postavení (vzdělávací dělnické spolky) byla však omezována finančními možnostmi rudých odborů, které své finanční prostředky používaly především na účely hospodářského a sociálního boje.

Nepřátelský postoj buržoazního státu k rudým odborům a omezenost jejich prostředků způsobovaly, že jejich činnost se vyvíjela převážně na úseku hospodářského a sociálního třídního boje, jehož doplňkem byl boj politický a ideologický vedený komunistickou stranou.

V přechodném období, jakmile se dělnická třída stala třídou vládnoucí, došlo k revolučním kvalitativním změnám ve funkcích Revolučního odborového hnutí. Především se rozrostly do širšího úkoly na úseku hospodářské formy třídního boje. Odbory za nových objektivních podmínek rozvinuly dalekosáhlou činnost sociálněpolitickou zaměřenou na soustavné zvyšování životní úrovně pracujících. Nešlo již o sociální péči známou z dob buržoazní republiky, ale o ochranu práce v novém pojetí.¹ Činnost odborů se však nevyčerpávala jen plněním sociálněpolitických úkolů, ale zasahovala velmi intenzívně do výroby.² Závodní výbory se staly spoluorganizátory výroby v socialistickém sektoru a strážci celospolečenských zájmů v sektoru soukromokapitalistickém a malovýrobním. Závodní výbory sehrály např. progresivní roli již v národních správách a ještě v širší míře pak v národních podnicích. Odbory organizovaly socialistické soutěžení, které existovalo již v předúnorovém období v počátečních formách, jakou bylo např. hnutí dobrovolných pracovních brigád a výrobních výborů. Úkoly odborů nezůstaly přitom omezeny na oblast ekonomickou, ale zasahovaly velmi intenzívně do oblasti ideologické (péče o politické uvědomění a soustavné zvyšování odborné kvalifikace zaměstnanců). Odbory se staly současně jako nejširší organizace pracujících na závodech významným činitelem politickým.³

Srovnáváme-li funkce odborů v předúnorovém období se situací v kapitalistické minulosti, je třeba vyzvednout zejména:

1. kvantitativní narůstání úkolů,
2. orientaci činnosti odborů na úkoly výrobní,
3. rozvíjení ideologické práce odborů,
4. velký politický význam odborů.

Úkoly odborů se rozvíjely s upevňující se a rozšiřující se mocí dělnické třídy,

¹ Hodinová-Špurná, 5. 3. 1946, těsn. zpr. PNS, sch. 36, str. 27 a 28.

² Zápotocký A., *Nová odborová politika*, Praha 1949, str. 139 a 140.

³ Gottwald Kl. na II. všeodborovém sjezdu ROH, Praha 1949, vládní prohlášení Zd. Fierlingera z 30. 10. 1945, těsn. zpr. PNS sch. 3, str. 11 a 12, Erban E. z 15. 9. 1945, těsn. zpr. PNS, sch. 8, str. 5.

s lidově demokratickým státem. Tato součinnost se ukazovala výrazně v několika směrech.

Hospodářské a sociálně politické úkoly odborů byly plněny za pomoci a v úzké spolupráci s hospodářskoorganizační funkcí lidově demokratického státu. Znárodnění průmyslu, řízení znárodněného průmyslu a plnění prvního hospodářského plánu — dvouletky, to byly stěžejní otázky, v nichž se účinně projevovala součinnost Revolučního odborového hnutí s lidově demokratickým státem.

Třebaže předúnorové období bylo jen přípravnou fází socialistické kulturní revoluce, došlo v této době k podnětné činnosti odborů na úseku školské a kulturní politiky, která připravila půdu pro realizaci odborářských požadavků v poúnorovém období. To znamená, že i na úseku ideologie a kultury byla spolupráce mezi Revolučním odborovým hnutím a lidově demokratickým státem, třebaže se předúnorové reakci podařilo nástup kulturní revoluce zbrzdit.

Tento stručný výčet funkcí lidově demokratického státu a odborů v předúnorovém období ukazuje velmi jasně sepětí úkolů a jejich souběžnost a mnohdy i splývání. Spolupráce vyplynula ze skutečnosti, že v lidově demokratickém státě byla dělnická třída vládnoucí a že odbory byly nejmasovější organizací dělnické třídy. Stát i odbory stály na stejné straně barikády třídního boje.

Těmito okolnostmi byl určován poměr lidově demokratického státu k Revolučnímu odborovému hnutí. Vztah lidově demokratického státu k revolučním odborům se přitom diametrálně lišil od situace za kapitalismu.

Buržoazní stát snažil se v prvopočátcích odborového hnutí je vůbec zadusit prohibičními opatřeními. Když se tyto pokusy nezdařily, začal odbory tolerovat (koaliční zákon z roku 1870). V této situaci zaměřil buržoazní stát své úsilí na atomizaci odborových organizací, které napomáhal úpravou právního režimu odborů. Závodní zastupitelstva zaměstnanců (závodní rady a výbory) byly upraveny zvláštními zákony a byly odňaty permanentní kontrole odborových organizací. Tato tendence vrcholila za okupace, kdy členové závodních rad a výborů byli jmenováni a nikoliv voleni a kdy odbory se staly po fašistickém usměrnění zcela bezmocnými. Za buržoazní republiky snaha po apolitičnosti odborů, jejíž zastánci byli reformističtí předáci a jež vyhovovala zájmům buržoazie, se projevovala zásahy buržoazního státu proti údajné politické činnosti rudých odborů.

Zcela odlišný poměr k revolučním odborům měl lidově demokratický stát. Dělnická třída dosáhla odborové jednoty, která posilovala její boj politický a v souvislosti s tím i lidově demokratický stát. Odbory jako nejširší masová společenská organizace pracujících zaujaly velmi významné místo v soustavě mechanismu lidově demokratického státu. Proto lidově demokratický stát zakotvil jednotu odborů ve svém právu. Závodní rady a výbory byly pokládány za orgány revolučních odborů a byly proto podřízeny jejich kontrole.

Bylo skončováno i s iluzí o apolitičnosti odborů a zástupci Revolučního odborového hnutí zasedli jako rovnoprávní členové v orgánech Národní fronty.

To je stručný pohled na revoluční změny, které přinesla národní a demokratická revoluce již v první fázi jejího přerůstání v revoluci socialistickou ve funkcích Revolučního odborového hnutí a v jeho poměru k lidově demokratickému státu.

II. Legální základna odborů v předúnorovém období

Revoluční odborové hnutí kotví svými kořeny v dobách okupace a boje proti fašismu. Již tehdy pracující pochopili, že myšlenka jednotného odborového hnutí, za níž bojovali komunisté za předmnichovské republiky a kterou vytyčili roku 1936 a 1937 jako aktuální politický požadavek, je zcela reálnou a je politickou nutností. Slovenské národní povstání roku 1944 poprvé uvedlo jednotu odborů ve skutek.

Formování a organizační konsolidace jednotného odborového hnutí tvořily dlouhý proces, jehož hlavní etapy probíhaly v letech 1945 a 1946. Konsolidační proces probíhal v boji s předúnorovou reakcí, která pronikla i na odborářskou půdu a byl úzce spjat s bojem, na nějž se celé odborové hnutí tehdy zaměřilo, s prosazováním znárodňovacích požadavků. Vytvoření legální organizační základny odborů a jejich orgánů bylo výsledkem i etapou tohoto procesu.

Výstavba odborů vyplynula z koncepce komunistů-odborářů, jež spočívala v podstatě na těchto zásadách:

1. Především odborové hnutí mělo být již po právu jednotné. Reakce se stavěla otevřeně nebo skrytě proti jednotě a operovala často heslem svobody odborového sdružování, které by vedlo k odborové roztříštěnosti známé z dob buržoazní republiky.

2. Odbory měly být organizacemi dobrovolnými. Jakákoliv nucenost k členství, jež vrcholila v dobách fašistické okupace (fašisticky usměrněné odbory s nuceným členstvím), byla dělnické třídě naprosto cizí.

3. Revoluční odbory musely spojovat boj hospodářský a sociální s bojem politickým. Apolitičnost odborů, heslo reformistů, byla odmítána.

4. Závodní rady a výbory měly se stát orgány odborů a tím měly být podřízeny jejich stálé kontrole.

Stanovisko předúnorové reakce bylo ve všech těchto otázkách zcela protičůdné. Jestliže se její exponenti novým úkolům a poslání Revolučního odborového hnutí nebránili, vyplývalo to z jejich politické slabosti, neznamenal to však, že by reakce s odborářskou koncepcí komunistů souhlasila. Pravicová sociální demokracie šla přitom ve šlépějích reakce, někdy však zaujímala stanovisko kompromisní, které zásadní řešení rovněž znesnadňovalo.

Revoluční principy o postavení odborů byly postupně zakotvovány v rodícím se socialistickém právu, při jehož vývoji můžeme vytknout tyto fáze:

1. revoluční situace na začátku revoluce,
2. vytvoření legální základny závodních rad podle dekretu o závodních radách z října 1945,
3. vytvoření legální základny odborů podle zákona o jednotné odborové organizaci z května 1946.

Revoluční odborové hnutí po osvobození navázalo na tradici ilegálního boje proti fašismu. Tak např. ilegální Ústřední rada odborů existovala již od roku 1943⁴ a její činnost se v plné míře rozvinula za pražského povstání v květnu 1945⁵. Na Slovensku rozvíjela se ilegální práce komunistů především na závodech a není náhodou, že slovenské povstání bylo zahájeno na mnoha místech stávkou. Odbory a závodní výbory nabyly velkého významu již v prvních dnech povstání. Prvním legálním základem Revolučního odborového hnutí byl výnos ministerstva vnitra ze dne 19. května 1945, č. IV-3111-19/5-45. Ten vzal na vědomí utvoření Ústřední rady odborů jako vrcholného orgánu odborového hnutí. Současně byl řešen právní poměr nově vzniklého ústředního odborového orgánu k okupační Národní odborové ústředně zaměstnanců (NOÚZ). Ústřední rada odborů se stala jejím právním nástupcem, převzala její práva a závazky a prováděla její likvidaci. Činnost Ústřední rady odborů se rozšířila na celé území státu a již od června 1945 probíhala organizační výstavba slovenských odborů v těsné spolupráci s odbory českými.⁶

Při výstavbě odborového hnutí sehrála Ústřední rada odborů významnou úlohu jako organizátor reprezentativních orgánů pracujících na závodech — závodních rad. 13. května 1945 dala Ústřední rada odborů podnět a vydala směrnice pro vytváření revolučních závodních rad. Směrnice vytyčovaly kontrolní úkoly závodních rad ve výrobě i správě podniku, závodu, ústavu a úřadu a uložily závodním výborům zastupovat hospodářské, sociální a kulturní zájmy pracujících a dozírat na dodržování předpisů o ochraně práce.⁷

Výzva Ústřední rady odborů setkala se s mohutným ohlasem v řadách dělnictva a všech pracujících, takže závodní rady byly v několika dnech zřízeny téměř ve všech závodech.

Závodní rady byly ihned po svém zřízení důležitým činitelem při zřizování národních správ. Dekret o národních správách z 19. května 1945 č. 12/1945 Sb. plnil závažný úkol Košického vládního programu. Národní správy byly zřizovány v podnicích, jejichž majitelé Němci nebo kolaboranti byli vyhnáni a jejich úkolem bylo zajistit normální chod podniků. Ustavovaly je buď ná-

⁴ *Zpráva o činnosti ROH k I. všeodborovému sjezdu*, Praha 1946, str. 17 a násl.

⁵ Archiv ÚRO, sign. č. 81/7.

⁶ Archiv ÚRO, sign. č. 86/7.

⁷ Archiv ÚRO, sign. č. 96/8.

rodní výbory nebo ve velkých závodech přímo ministerstvo průmyslu po dohodě se závodními radami.

Závodní rady se staly rovněž důležitým orgánem při provozu podniků, ve kterých byla zřízena národní správa. Mobilizovaly a organizovaly tvůrčí aktivitu pracujících a umožňovaly tak, aby závody pod národní správou se staly školou odborových funkcionářů i všech pracujících.

Souběžně s národními správami rozvinuly závodní rady širokou aktivitu při organizaci dobrovolných pracovních brigád v průmyslových závodech i v zemědělské výrobě. Brigádní akce měly nemalý význam ekonomický při rekonstrukci válkou zničených závodů zejména v pohraničních oblastech. Rozhodující význam měla pomoc při dobývání uhlí, bez níž nebylo by možno průmyslové závody udržet v chodu.

Hospodářská a politická činnost závodních rad byla předmětem útoků reakce. Proto dělnická třída vystoupila již roku 1945 na ochranu závodních rad. Svědčí o tom jednání ústředních odborových orgánů i projevy předsedy Ústřední rady odborů A. Zápotockého.⁸

Ustavení závodních rad a jejich účast při činnosti národních správ podniků byla přípravou odborového hnutí pro jeho boj za požadavky znárodnění. Souběžně s tímto bojem postupovala konsolidace Revolučního odborového hnutí. Na této cestě bylo významné zasedání pléna Ústřední rady odborů 7. června 1945. Ve vedoucích orgánech odborů dosáhli tehdy silného zastoupení komunističtí odboráři. Plénium dalo směrnice pro další organizační výstavbu Revolučního odborového hnutí. Odbory měly být budovány jako samostatná organizace a byl zamítnut požadavek paritního zastoupení podle politického klíče, které žádali exponenti reakce. Předseda ÚRO A. Zápotocký zamítl, aby politické organizace zakládáné tehdy na závodech také nekomunistickými stranami vytvářely jakési koordinační výbory, které by byly oprávněny sestavovat kandidátky do odborových orgánů.⁹

V letních měsících prováděly odbory nábor členstva, neboť bez organizované členské základny činnost jediných orgánů odborů na závodech — závodních rad, neměla by dostatečnou organizační oporu.

13. června 1945 vydala Ústřední rada odborů výzvu k budování odborových organizací. Ve výzvě se uvádělo, že kolaborantské odborové ústředny NOÚZ a ÚVZ jsou zrušeny a že je nyní třeba vybudovat nové odborové organizace na zásadě dobrovolnosti. V každém závodě měla být utvořena jednotná odborová organizace a na členské schůzi měl být volen výbor této organizace.

Spolu s budováním masové základny odborového hnutí vstoupilo Revoluční odborové hnutí do rozhodujícího kola zápasu za znárodnění. V červenci 1945

⁸ Zápotocký A., *Vyhrát bitvu o výstavbu republiky*, Praha 1945, str. 17 a 18, *Nová odborová politika*, Praha 1949, str. 18 a násl.

⁹ *Tamtéž*, str. 144.

prohlásil předseda Ústřední rady odborů A. Zápotocký, že bez znárodnění hlavního průmyslu nepřinutí již nikdo dělníky pracovat.¹⁰ Plenární zasedání Ústřední rady odborů 17. srpna 1945 se postavilo jednoznačně za znárodnovací program.

Boj za znárodnění dostal se do vrcholné fáze koncem srpna 1945. 23. srpna se sešla konference zástupců závodních rad, která se usnesla na požadavku okamžitého znárodnění klíčového průmyslu a velkých závodů.

Také odkládací manévr exponentů buržoazie ve vládě v podzimních měsících se zásluhou aktivity jednotného odborového hnutí, které postupovalo v této otázce v jednotě s komunistickou stranou, nezdařil. Tlak pracujících na vládu tehdy zesílil. Komunistická strana i odbory organizovaly velké manifestace žádající bezodkladné vydání znárodnovacích dekretů. Ty nakonec prezident 24. října 1945 podepsal a tím první kolo rozhodujícího zápasu skončilo pro dělnickou třídu vítězně.

Souvislost mezi bojem odborů za znárodnění a procesem jejich organizační konsolidace se zračí v tom, že v souvislosti se znárodnovacími dekrety byla legálně vymezena funkce a pravomoc závodních rad, jejichž činnost se do té doby rozvíjela podle zásad revoluce.

Je přirozené, že za této situace byly politicky nejvýznamnější předpisy dekretu (č. 104/1945 Sb.) o hospodářskoorganizačních úkolech závodních rad, to je o jejich úkolech v oblasti výroby. Činnost závodních rad na tomto úseku představovala demokratický prvek při organizační výstavbě národních podniků. Závodní a podnikové rady nepřijímaly sice odpovědnost za řízení závodů, která příslušela výlučně správě závodů, nicméně však závodním a podnikovým radám byla přiznána dalekosáhlá pravomoc poradní a dozorní. Bylo tomu tak proto, že závodní zastupitelstva spolu s jednotnou odborovou organizací byly orgány soustřeďující a organizující tvůrčí aktivitu na závodech, která byla základním předpokladem úspěšného budování socialismu.

Závodním radám bylo přiznáno právo dohlížet, zda hospodářská činnost závodu je vykonávána v souhlasu s obecným hospodářským zájmem a podle ustanovení vydaných o hospodaření. Dále měly závodní rady právo dohlížet, zda hospodářská činnost závodu je vykonávána tak, aby při zachování zřetelů obecného prospěchu hospodářského a platných předpisů o hospodaření byly spravedlivě uspokojovány hospodářské, sociální, zdravotní a kulturní zájmy zaměstnanců závodu. Za účelem, aby závodní rady mohly vykonávat tento dohled na hospodářskou činnost závodu, příslušelo jim:

a) účastnit se příprav obchodního a výrobního plánu, jeho rozvrhu a provádění,

b) dohlížet na provádění obchodního a výrobního plánu včetně investičního programu,

¹⁰ *Tamtéž*, str. 24 a 25.

c) dohlížet na provoz a správu po stránce technické, správní a hospodářské (§ 25, odst. 1).

Závodním radám bylo přiznáno i právo účastnit se správy závodu a sice návrhy a radou za tím účelem, aby bylo dosaženo k obecnému prospěchu co největší hospodárnosti a výkonu. Závodní rady mohly přitom navrhnout správě závodu opatření ke zvýšení hospodárnosti a výkonu, zejména pokud jde o zdokonalení provozu, technického zařízení závodu a zařízení bezpečnostních a zdravotních (§ 20, č. 4).

Aby mohly závodní rady pečovat o pracovní a mzdové otázky zaměstnanců a podílet se na čistém zisku, byla správa závodu povinna:

a) sdělovat závodní radě vyžádaná vysvětlení, podávat na schůzích závodní rady správy o hospodářském, obchodním, výrobním a technickém stavu závodu, o jeho výkonnosti a záměrech pro další dobu,

b) dát nahlédnout zmocněnému členu závodní rady do obchodních knih a jiných písemností, týkajících se závodu, podat k nim potřebná vysvětlení a poskytnout mu možnost, aby si pořídil výpisy,

c) předložit závodní radě opis účetní uzávěrky za předešlý obchodní rok a to účet rozvázný a účet ztrátový a zisku (§ 27, odst. 1).

To byla dalekosáhlá oprávnění, která vytvářela ze závodních rad účinné orgány mobilizující a organizující aktivitu pracujících a stimulující jejich zájem rozvíjením zásady hmotné zainteresovanosti (podíl na čistém zisku).

Krom těchto úkolů ekonomického rázu, které byly zhusta spjaty s otázkami sociálněpolitickými (např. uvedená zásada souladu mezi obecným hospodářským zájmem a zájmy sociálními, zdravotními a kulturními zaměstnanců), byly závodní rady výslovně povolány k hájení sociálních, zdravotních a kulturních zájmů zaměstnanců (§ 20, čl.). Závodní rady měly dále podle předpisů o tom vydaných spolupůsobiti při výkonu hospodářské a sociálněpolitické veřejné správy.¹¹

Souhrnně lze říci, že dekret v široké míře zakotvil činnost závodních rad ve všech úsecích jejich činnosti podle stavu a v rozsahu, jak tato činnost vyplynula z revoluce. Legální základna byla dostatečně široká a umožňovala závodním radám všestrannou aktivitu a to jak na poli výrobním, sociálněpolitickém, kulturněvýchovném i vysloveně politickém.

Budování odborů, které bylo v první etapě revoluce spjato s bojem o znárodnění, vyústilo ve vybudování legální základny odborového hnutí. Stalo se tak roku 1946.

Příslušná osnova byla připravována v Ústřední radě odborů již v letních měsících 1945. V září 1945 byl projednáván v jednotlivých komisích Ústřední rady odborů návrh dekretu presidenta republiky o Ústřední radě odborů,¹²

¹¹ Srovnej Zprávu o činnosti ROH k I. všeodborovému sjezdu, Praha 1946, str. 73 a násl.

¹² Archiv ÚRO, sign. č. 75/7.

jenž byl později vystřídán návrhem dekretu o jednotné odborové organizaci.¹³ Přepracovaná osnova dostala se do Prozatímního Národního shromáždění teprve 5. března 1946 a byla vyhlášena jako zákon č. 144/1946 Sb.

Nový zákon vytyčoval základní práva a úkoly odborů, upravoval jejich organizační strukturu a legalizoval řadu skutečností, kterou revoluce vytvořila. Komplexní úprava právních poměrů odborů ukazovala poměr, jaký zaujal lidově demokratický stát k odborovému hnutí. Právní poměry odborů nebyly budovány na zásadách obecného spolkového práva, nýbrž cestou speciální úpravy, která ukazovala na význam odborů pro stabilizaci a rozšiřování politické moci dělnické třídy v předúnorovém období.

Z tohoto základního pojetí vyplynuly i stěžejní principy, na nichž bylo Revoluční odborové hnutí budováno. Byla to především zásada demokracie, která znamenala, že činnost odborů měla být určována vůlí členstva projevenou na široké demokratické základně. S ní byl neslučitelný požadavek parity.¹⁴ S demokratičností pak souvisela zásada dobrovolnosti členství a sepětí úkolů odborů s úkoly lidově demokratického státu při provádění Košického vládního programu.

Těmto zásadám odpovídala právní forma odborových organizací. Ty se nestaly veřejnoprávní korporací, která by byla nadána vrchnostenskou pravomocí, ale zůstaly dobrovolným spolkem se speciální úpravou.¹⁵

Funkce a úkoly, které plnilo Revoluční odborové hnutí v předúnorovém období, jsou patrné z jednotlivých ustanovení zákona. Tradiční funkce sociálněpolitická, jejíž obsahem za kapitalismu byl boj za každodenní sociální požadavky pracujících, se nyní kvalitativně změnila a zaměřila se na soustavnou péči o životní úroveň pracujících. Zákon uváděl, že jednotné odborové organizaci přísluší „pečovati o to, aby každému pracujícímu bylo zajištěno právo na práci a podle jeho zásluh a schopností postavení odpovídající obecným zájmům, spravedlivá odměna za práci, právo na oddych a na kulturní život“ (§ 2, č. 3).

Hospodářské úkoly odborů vyplývaly ze základní teze, že posláním odborové organizace je vésti pracující lid k činné spolupráci na výstavbě lidově demokratického státu a hájiti jeho zájmy hospodářské (§ 1, odst. 2). Činnost kulturní byla zakotvena na několika místech ve spojitosti s úkoly hospodářskými a sociálními (§ 1, odst. 2 a § 2, odst. 4).

K výkonu těchto funkcí přiznával zákon odborům řadu dílčích oprávnění. Na základě zjištění provedených odborovými organizacemi byly odborové orgány oprávněny podávat návrhy a dobrozdání při vydávání předpisů nosi-

¹³ Archiv ÚRO, sign. č. 74/7.

¹⁴ Referát A. Zápotockého na celostátní všeodborové konferenci, 11.—13. 1. 1946, Archiv ÚRO.

¹⁵ Řeč zpravodaje posl. Cipro z 16. 5. 1946, těsn. zpr. PNS, sch. 53, str. 38 a násl.

telů výkonné moci při výkonu veřejné správy sociální, hospodářské, zdravotní a kulturní. Rovněž mohly odbory vysílat své zástupce do všech kolegiálních orgánů veřejné správy na místa, která byla vyhrazena pracujícím, pokud neměla být obsazena volbou podle zvláštních předpisů (§ 3, č. 1 a 2).

Předúnorové reakci byl speciální zákon o pravomoci odborů, budovaný na zásadě jednoty a dobrovolnosti, trnem v oku. Jednotné odbory byly mocnou silou urychlující proces přerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou. Proto část předúnorové reakce (slovenská demokratická strana) se proti jeho projednání v Národním shromáždění z procedurálních důvodů postavila. Útok byl však odražen a Národní shromáždění návrh zákona, jenž se stal základnou pro další budovatelskou činnost odborů, přijalo.¹⁶

III. Odbory a politický zápas s předúnorovou reakcí

Kromě zásady jednotnosti odborů, za jejíž udržení musilo dělnictvo po celé předúnorové období bojovat, dotýkal se zápas s předúnorovou reakcí řady dalších odborářských otázek.

1. Především šlo o základní charakter odborářských orgánů v soustavě mechanismu lidově demokratického státu a o jejich poměr k orgánům státní moci, kterými byly národní výbory.

2. Jinou otázkou bylo základní politické pojetí Národní fronty a plnoprávné členství Revolučního odborového hnutí v Národní frontě.

3. Velký strukturální a politický význam měl vzájemný poměr odborových organizací na závodech a závodních rad.

Národní výbory, které se ve většině případů ustavily již v době fašistické okupace a řídily osvobozovací boj, přejímaly po příchodu Sovětské armády do svých rukou politickou moc a staly se základními orgány nové lidové státní moci. Souběžně s nimi se v květnových dnech ustavovaly revoluční závodní rady, které byly zastupitelstvy dělníků a zaměstnanců na závodech. Politická autorita závodních rad byla veliká, protože byly jedinými orgány dělnictva na závodech a byly právě tak mluvčími dělnické třídy jako národní výbory.

Národní výbory jako orgány lidově demokratické státní moci musily se ve své činnosti opírat o autoritu závodních rad a tyto potřebovaly opět oporu a pomoc národních výborů. Tento nutný organizační soulad byl však bezprostředně po osvobození leckde porušen a závodní rady vystupovaly tu a tam samy jako orgány státní moci. Tím byla narušována autorita národních výborů, do jejichž pravomoci závodní rady zasahovaly a mohla vzniknouti škodlivá dvoj koležnost, která by mohla nakonec vést k zeslabení lidové moci.

Proto ústřední orgány odborů vystoupily již záhy po osvobození rozhodně

¹⁶ Těsn. zpr. PNS, sch. 53, str. 41.

proti nesprávnému chápání poslání a funkcí závodních rad a odborových orgánů vůbec. Odbory a jejich orgány nebyly povolány k tomu, aby se průběhem revoluce staly orgány státní moci. 16. července promluvil o této věci předseda Ústřední rady odborů A. Zápotocký a kritizoval ty, kteří se domnívali, „že sjednocené odbory a jejich orgány nebudou jen dobrovolnými organizacemi námezdně pracujících, které mají za úkol hájit všestranné existenci, pracovní i kulturní zájmy všech zaměstnanců proti zaměstnavatelům, ať už je tímto zaměstnavatelem soukromý podnikatel, stát nebo veřejná korporace. Mnozí chtěli mít z odborů přímé vládní orgány přebírající na sebe nejen ochranu pracujících, ale i výkonnou moc a rozhodování ve státní správě politické i hospodářské. Taková práva a poslání si však nikdy odborové hnutí neosobovalo a neosobuje si je ani naše jednotné revoluční hnutí“.¹⁷

Na druhé straně však Revoluční odborové hnutí usilovalo v prvních měsících po osvobození o zastoupení v orgánech státní moci — v národních výborech. Tak např. představenstvo Ústřední rady odborů na své poradě 7. září 1945 se uneslo hájiti zásadu zastoupení jedné desetiny v národních výborech.¹⁸ Požadavek odborů byl jen logickým důsledkem rovnoprávného postavení odborů v Národní frontě. Jestliže jiné složky Národní fronty — politické strany —, měly zastoupení v orgánech státní moci — v národních výborech a v Národním shromáždění —, patřilo toto zastoupení i odborům. Nedošlo-li k němu, stalo se tak pod vlivem objektivní situace (nekomunistické politické strany byly proti takovému řešení).

Pokud jde o složení Národní fronty, hájili představitelé reakce názor, že Národní fronta je druhem jakési koalice politických stran z dob předmnichovské republiky. Bránili se proti účasti odborů, protože přítomnost odborářských zástupců v orgánech Národní fronty měnila početní parlamentní poměr politických stran. Komunisté vycházeli naproti tomu z pojetí socialistické demokracie, která se diametrálně lišila od demokracie buržoazní. Politické strany nejsou v podmínkách socialistické demokracie výlučnými organizacemi, jimiž se projevuje demokracie. Vůle lidu se projevuje i prostřednictvím jiných organizací — organizací společenských, kterými jsou odbory. Lid má právo vyslovovat se ke každé zásadní otázce přímo, prostřednictvím všech svých organizací nejenom prostřednictvím politických stran. Měla-li být Národní fronta blokem pracujících měst a venkova, bylo třeba umožnit rovnoprávné postavení masových organizací jako složek Národní fronty.¹⁹

Druhá otázka byla revoluční orientace aktivity Národní fronty. Ta vyplynula z povahy revoluce a měla programatický základ v košickém, budovatelském a akčním vládním programu. Váha a autorita těchto programů, které

¹⁷ Zápotocký A., *Nová odborová politika*, Praha 1949, str. 21 a násl.

¹⁸ Archiv ÚRO, záznam z porady představenstva ÚRO ze 7. 9. 1945.

¹⁹ Mlynář Zd. *K teorii socialistické demokracie*, Praha 1961, str. 49 a násl.

odpovídaly přesvědčení mas pracujících, pomáhala revolučním složkám Národní fronty k zajištění jejich převahy nad složkami retardačními.

Třetí otázkou byla organizační struktura Národní fronty. Ta byla budována na základě nepřímého členství a nebyla sama masovou organizací, nýbrž sdružením politických stran a masových organizací, v poměru k nimž vykonávala funkci koordinační. Za těchto podmínek vznikala otázka zajištění vedoucí úlohy komunistické strany. Tu nebylo možno prosadit v Národní frontě, která by měla podobu politické koalice z dob buržoazního parlamentarismu. Proto účast společenských organizací vedle politických stran, a to zejména takových, které vyjadřovaly požadavky dělnické třídy, jakými byly odbory, byla politickou nutností, měl-li se zachovat revoluční charakter Národní fronty.

Ústřední orgány odborů prohlásily několikrát průběhem roku 1946 a 1947, jaký poměr zaujímá Revoluční odborové hnutí k Národní frontě a k jednotlivým politickým stranám ji tvořícím. Poměr Revolučního odborového hnutí k Národní frontě vyplýval z důsledné podpory odborů vládních programů, na jejichž podkladě se rozvíjela, resp. měla rozvíjet činnost Národní fronty v předúnorovém období. Cílevědomá podpora vládnoucích programů odbory znamenala též důslednou podporu politiky vlády Národní fronty.

Dále představitelé Revolučního odborového hnutí vícekrát prohlásili, že nečiní rozdílu mezi stranami Národní fronty, ovšem za předpokladu, že tyto strany budou důsledně plnit program Národní fronty. V žádném případě se však Revoluční odborové hnutí nesmíří s tím, aby některé strany Národní fronty prováděly politiku směřující k restauraci starých kapitalistických poměrů.²⁰

Boj o pojetí revoluční Národní fronty se vinul jako červená nit celým předúnorovým obdobím. V době, kdy reakční síly zesílily a snažily se revoluční proces zastavit, popřípadě obrátit vývoj nazad, zesílil i odpor představitelů reakce proti účasti Revolučního odborového hnutí v Národní frontě. Je to patrné z této krátké historické retrospektivy.

V červnu 1945 byl utvořen socialistický blok, který představovala komunistická strana a obě strany socialistické, sociální demokraté a národní socialisté. Dohoda o společném postupu uvnitř Národní fronty zavazovala obě socialistické strany plnit Košický vládní program a pomohla též, že jednotné odborové hnutí bylo uznáno za rovnoprávnou složku Národní fronty.

Poměr Revolučního odborového hnutí k některým nekomunistickým stranám se zostřoval koncem roku 1945 a začátkem roku 1946. Svědčí o tom jednání celostátní všeodborové konference, která zasedala v lednu 1946. V její rezoluci obrátily se odbory velmi ostře proti štvavé kampani šířené v některých nekomunistických stranách. „Svoji cestu podpory vlády Národní fronty zvolily jsme my, jednotné revoluční odbory, dobrovolně. Loajálně ji dodržujeme,

²⁰ Rezoluce plenární schůze ÚRO z 16. a 17. 10. 1947, Archiv ÚRO.

i když část těch politických stran, jejichž vládu my podporujeme, proti nám nezřízeně štve a útočí. To ale neznamená, že svoji politiku nemůžeme měnit. Uznáme-li, že ji musíme změnit, nebudeme váhat to učiniti. Zdůrazňujeme ale, že svoji dosavadní politiku nechceme měnit. Byla správná a zbavila nás mnohých těžkostí a nesnází, kterých se jinde, kde nemají tak silné, jednotné a rozvážené odborové hnutí, nezbavili.²¹

Poměrem Revolučního odborového hnutí k vládě Národní fronty a k politickým stranám se zabýval I. všeodborový sjezd roku 1946. Plnění Košického vládního programu bylo prohlášeno opět za základní podmínku spolupráce s politickými stranami.

Revoluční odborové hnutí sehrálo pokrokovou a revoluční úlohu v rámci Národní fronty koncem roku 1947, začátkem roku 1948 a ovšem i v únoru 1948. Odhalené protistátní spiknutí na Slovensku, které mělo spojení se zahraničím, kompromitovalo vedení demokratické strany v řadách pracujících. Závody žádaly, aby se opět sešli zástupci pracujících tak jako za Slovenského národního povstání. 30. října 1944 se skutečně konal v Podbrezové sjezd zástupců závodních rad, jenž žádal reorganizaci sboru pověřenců a vytyčil řadu dalších politických a hospodářských požadavků. Usnesení konference podpořili 5. listopadu slovenští pracující generální stávkou. K dílčímu vítězství dělnické třídy nad reakcí koncem roku 1947 (nový sbor pověřenců) pomáhaly odborové organizace a odborové orgány.

Konflikt s reakčními silami vrcholil na lednovém plenárním zasedání ÚRO roku 1948. Předseda ÚRO s. A. Zápotocký prohlásil tehdy, že další spolupráce s buržoazními stranami není již možná. Revoluční odborové hnutí nastoupilo tak k otevřenému boji s reakcí, který byl vítězně vybojován v únorových dnech 1948.

Předmětem bojového utkání s předúnorovou reakcí byla také otázka vzájemného poměru závodních rad a odborových organizací na závodech. Otázka byla výsledkem dalekosáhlé problematiky demokracie buržoazní a socialistické. Předúnorová reakce byla zastánkyní starého, buržoazního pojetí demokracie, kdy reprezentace zvolená volebním aktem stávala se nezávislou na voličích. (Obdobně existoval zákaz imperativního mandátu v buržoazním parlamentě.) Závodní rady nezávislé na mase pracujících, která je volila, tj. též na odborové organizaci, stávaly se v buržoazní společnosti hříčkou v rukou exponentů kapitalismu. Tento stav byl neslučitelný se zásadami socialistické demokracie, jejímiž uskutečňovateli se stali již v předúnorovém období komunisté. Proto požadavek permanentní kontroly závodních rad odbory byl požadavkem progresivním a názor o nezávislosti závodních rad na odborech byl reakční.

K řešení této otázky vzájemného vztahu mezi závodním výborem a odbo-

²¹ Rezoluce z celostátní všeodborové konference z 11.—13. 1. 1946, Archiv ÚRO.

rovou organizací došlo až po únoru 1948.²² II. všeodborový sjezd roku 1949 dal podnět ke sloučení závodních rad s výbory základních odborových organizací, to znamená, že závodní rady vykonávaly nadále jak funkce závodního zastupitelstva zaměstnanců, tak i výboru základní organizace. Do té doby mnoho záleželo na odborářské vyspělosti funkcionářů i osazenstva, jak se upravil vzájemný poměr obou orgánů. Ve většině závodů sledovaly odborové organizace i závodní rady stejnou linii třídního boje, spolupracovaly a příslušnost závodních rad k odborovému hnutí byla v očích vyspělých odborářů samozřejmostí. V některých menších závodech a úřadech, kde měli určité pozice národně socialističtí odboráři a pravicoví sociální demokraté, nebyl tento poměr jasný, vznikaly disharmonie a závodní rady mohly se dostat do rivalující pozice k jednotné odborové organizaci.

Vzájemný poměr závodních rad a odborů zůstal i v poúnorovém období důležitou otázkou skladby socialistické demokracie. V předúnorovém období vývoj vedoucí ke sloučení obou institucí byl vyvolán objektivní situací a potřebou likvidovat ještě zbývající pozice předúnorové reakce v řadách odborového hnutí. Nelze ovšem říci, že touto etapou vývoj končí. Bude záviset na potřebách socialistické demokracie v době dovršení a dalšího upevňování socialismu v naší zemi, jak bude tento poměr definitivně upraven.

Na vzájemný poměr odborů a závodních rad navazovala otázka způsobu voleb do závodních rad. Exponenti reakce uvnitř odborů kojili se nadějí, že odkladem voleb do závodních výborů podaří se jim zeslabit pozice komunistických odborářů. Nový řád pro volby do závodních výborů, které byly vytvářeny do té doby na závodech revolučně a byly voleny na schůzích osazenstva závodů aklamací, byl vydán po dlouhých jednáních v Národní frontě teprve koncem roku 1946.²³ Byl vydán ve formě vládního nařízení (č. 216/1948 Sb.) k provedení zákona o jednotné odborové organizaci (č. 144/1946 Sb.).

Volební řád v konečném znění byl dojisté míry ústupkem politickým exponentům reakce. Komunističtí odboráři žádali, aby volby do závodních rad byly prováděny na základě kandidátky podané jednotnou odborovou organizací. Na kandidátce mělo být o polovinu více navržených kandidátů, než kolik bylo členů závodní rady, a voliči měli rozhodovat mezi navrženými kandidáty tím, že by kandidáty, s nimiž nesouhlasili, škrtnli. Nekomunistické strany v Národní frontě však s tímto řešením nesouhlasily a tak nakonec došlo ke kompromisu, který popularitu voleb do závodních rad nepochybně snížil. Byl sice přijat zásadní požadavek komunistů, že kandidátku do závodních rad sestavuje odborová organizace, ale k jejímu zvolení bylo zapotřebí čtyř pětinové většiny, jak žádaly nekomunistické strany Národní fronty.²⁴

²² Usnesení konference ÚRO z 25. 10. 1948, Archiv ÚRO.

²³ Referát A. Zápotockého na plenární schůzi ÚRO 18. a 19. 9. 1946, Archiv ÚRO.

²⁴ Projev A. Zápotockého na plenární schůzi ÚRO 3. 4. 1947, Archiv ÚRO.

Volby do závodních rad probíhaly teprve v roce 1947, tedy v době, kterou předúnorová reakce pokládala pro sebe za příznivou, aby otřásla pozicemi komunistů a Revolučního odborového hnutí na závodech. Naděje reakce se však nesplnily. Závody ve zdrcující většině projevily v tajných volbách důvěru kandidátům, které navrhly odborové organizace a 80 procentní většiny bylo dosaženo celkem v 74 % závodů. Ve zbývajícím počtu závodů bylo nutno volby opakovat a v druhém kole voleb bylo dosaženo požadované čtyřpětinové většiny v dalších 17 % závodů, takže i tam byli kandidáti podle jednotné kandidátky zvoleni.²⁵

Volby do závodních rad roku 1947, tedy v době, kdy již boj s předúnorovou reakcí vrcholil, ukázaly, že masa členstva stojí pevně za zásadami jednotných odborů, které prosazovali komunisté. Jednota odborového hnutí i pozice odborů v Národní frontě byly udrženy přes marné snahy předúnorové reakce.

Také celková historická bilance hospodářského, sociálního, politického i kulturního boje odborů v předúnorovém období ukazuje velmi jasně pozitivní, velmi často rozhodující účast odborů v zápase s předúnorovou reakcí. Bez důsledné hospodářské a sociální politiky Revolučního odborového hnutí, vycházející důsledně z vládních programů, neskončila by první dvouletka úspěšně a nebyly by bývaly vytvořeny hospodářské a politické předpoklady pro stabilizaci politické moci dělnické třídy v únoru 1948 a pro další postup k socialismu v poúnorovém období.

²⁵ Zápotocký A., *Odborové hnutí a budování socialismu*, referát na II. všeodborovém sjezdu ROH 11.—15. 12. 1949, Praha 1949.

Профсоюзы и народно-демократическое государство в дофевральский период

(резюме)

Революционное профсоюзное движение сыграло в дофевральский период важную роль в борьбе за укрепление и расширение мощи рабочего класса. В этот период произошли революционные, качественные изменения в функциях профсоюзов. Прежде всего расширились их задачи на участке экономической формы классовой борьбы. Профсоюзы в новых объективных условиях развили далеко идущую социально-политическую деятельность, направленную на систематическое повышение жизненного уровня трудящихся. Одновременно фабрично-заводские советы, контролируемые профсоюзами, стали принимать участие в организации производства в социалистическом секторе и стоять на страже интересов общества в целом в секторе частнопредпринимательском и мелкого производства. Задачи профсоюзов при этом не ограничивались экономической областью, но они интенсивно вмешивались и в область политическую и идеологическую (культурную).

В 1945 и 1946 годах шла формирование и консолидация единого профсоюзного движения, выросшего в борьбе с фашистскими оккупантами. Революционные принципы положения профсоюзов постепенно закреплялись в рождающемся социалистическом праве. Огромное значение имели предписания декрета № 104/1945 СЗ о хозяйственно-экономических задачах фабрично-заводских советов, т.е. о их задачах в области производства. За фабрично-заводскими советами был признан ряд правомочий, сделавших из них эффективное орудие развития социалистического производства.

Строительство профсоюзов, которое на первом этапе революции было связано с борьбой за национализацию, завершилось созданием легальной базы профсоюзного движения, а именно законом № 144, 1946 СЗ. Профсоюзы не сделались корпорацией с правами государственных органов (в оргин. „публично-правовой корпорацией“ — прим. пер.), а остались добровольным обществом, имеющим особую организацию. Новый закон наметил основные права и задачи профсоюзов, регламентировал их организационную структуру и легализовал ряд обстоятельств, созданных революцией.

Борьба за профсоюзы с дофевральской реакцией шла не только по вопросу единства профсоюзов, но и по ряду других вопросов. Прежде всего речь шла о коренном вопросе — положении профсоюзных органов в системе механизма народно-демократического государства и об их соотношении с органами государственной власти, которыми были народные комитеты. Вторым вопросом был вопрос основного политического подхода к Национальному фронту и полноправного участия Революционного профсоюзного движения в Национальном фронте. Большое структуральное и политическое значение имели взаимоотношения профсоюзных организаций на предприятиях и фабрично-заводских советов.

Общий исторический итог экономической, социально-политической и культурной борьбы профсоюзов в дофевральский период чрезвычайно ясно показывает позитивное, очень часто решающее участие профсоюзов в борьбе с дофевральской реакцией.